

Ayanlıktan Valiliğe: Kuğuzade Süleyman Paşa

Emre YÜRÜK
Sakarya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih ABD
emryrk@gmail.com

Özet

Osmanlı Devleti'nin XVII. yüzyılın başından itibaren gerek iç gerek dış etkenler nedeniyle yaşadığı değişim ve dönüşüm, merkezi yapısında çözümler meydana getirmiştir. Devlet, eyaletlerini merkezden idare etme konusunda zorlanmıştır. Tımar sisteminin işlevsizleşmesi taşrada yeni bir ekonomik ve idari yönetimin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu yeni sistemde ön plana çıkanlar devletin ihtiyaç duyduğu nakit para ihtiyacını karşılayan ayan ve eşraf kesimi olmuştur. Bu kişiler elde ettikleri fırsatları değerlendirerek daha fazla güçlenmişler ve bölgelerinde devletin her anlamda ihtiyaç duyduğu kişiler haline gelmişlerdir. Bu kişilerden biri de Trabzon ve çevresinde etkin bir rol oynayan Kuğuzade Süleyman Paşa'ydı. Süleyman Paşa, Görele gibi küçük bir kazada ayan iken 1787-1792 Osmanlı-Rus savaşındaki tutumu onu Trabzon valiliğine kadar yükseltmiştir. Osmanlı hükümetinin kendisine faydası dokunan, sadakatle hizmet eden küçük ayanları dahi dikkate alıp valilik makamına kadar getirebileceğinin en güzel örneklerinden biri, Kuğuzade Süleyman Paşa'nın hayat hikâyesidir.

Anahtar Kelimeler: Kuğuzade Süleyman Paşa, Ayan, Görele, Trabzon Eyaleti

From Notable to Governorship: Kuğuzade Suleiman Pasha

Abstract

The central Ottoman governance started to deteriorate from the beginning of the eighteenth century due to the alterations and transformations the empire had undergone resulting from both internal and external forces. Therefore, the empire faced some difficulties to control and rule its provinces. Because Tımar System lost its importance, a new administration model appeared in provinces. In this new model, landed proprietors and notables who could supply instant cash for the empire became prominent. These people utilized this opportunity and got stronger in their regions, hence they became very useful for the government in all aspects. One of the mentioned people was Kuguzade Suleiman Pasha, who was very active in Trabzon province. Although Kuguzade Süleyman Pasha was a small landed proprietor in Görele, his attitudes in the Ottoman-Russian War of 1787-1792 raised him up to the governor of Trabzon. Kuğuzade Suleiman Pasha's life story is a one of the most beautiful examples which shows that the Ottoman Empire took notice of and rewarded people who faithfully served the empire.

Key Words: Kuğuzade Suleiman Pasha, Notable, Görele, Trabzon Province

GİRİŞ

Coğrafi Keşiflerle başlayan ticaret yollarının değişimi, gümüş enflasyonu, artan nüfus ve akabinde gelişen silah teknolojisi Osmanlı toplumsal ve siyasal düzenini derinden sarsan olayların başlangıcı olmuştur. Anadolu'daki suhte ve sarıca sekbân isyanlarına, Balkanlarda ve Ortadoğu'da meydana gelen karışıklıkların eklenmesi, Osmanlı'da geniş anlamda huzursuzluk yaratmıştır. Toprak sisteminin zarar görmesi, işin ehline verilmemesi, taşra idarecilerinin görevleri dışında işlere yönelmesi ve halka zulmetmesi olayların daha vahim hal almasına sebebiyet vermiştir. Bunlara ek olarak Habsburg ve İran ile yapılan uzun, sonuçsuz ve yıpratıcı savaşlar felakete yeni bir boyut kazandırmıştır. Osmanlı klasik çağı¹⁹⁵ olarak adlandırılan ve devletin her anlamda zirve yaptığı dönemin XVI. yüzyılın sonundan itibaren farklı bir yöne doğru evrilmesi çağdaş Osmanlı aydınları tarafından üzerinde durulan bir konu olmuştur.¹⁹⁶

Gelişen bu olaylar Osmanlı devlet sisteminin yapıtaşı olan tımar sistemine zarar vermiştir. Devlet, tımar sisteminin devrini tamamlayıp önemini yitirmesiyle nakit paraya duyulan ihtiyacı tımar topraklarını, gümrükleri, limanları vb. gelir getiren ticarethaneleri iltizama vererek kapatmaya çalışmıştır. Fakat bu

¹⁹⁵ Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağı (1300-1600)*, Çev: Ruşen Sezer, İstanbul 2009.

¹⁹⁶ Dönemin çağdaş yazarlarının görüşleri hakkında bkz. Mehmet Öz, *Kanun-i Kadimin Peşinden Osmanlı'da "Çözülme" ve Gelenekçi Yorumcuları*, İstanbul 2005.

çözüm de ekonomik sıkıntıları gidermeyince bahsi geçen devlet gelirleri malikâne adı verilen yeni bir sistem ile mültezimlere devredilmeye başlanmıştır. 1695 yılında resmîyet kazanan bu değişiklikle mukataalar kayd-ı hayat şartıyla iltizama verilmeye başlanmış ve bazı büyük mültezimlerin taleplerini karşılamaya dönük yeni bir kurumsal çerçeve oluşturulmuştur.¹⁹⁷

Kökenleri XVI. yüzyıla kadar giden, buldukları bölgede devlet ile halk arasında aracılık rolü üstlenen ve ekonomik anlamda güçlü olan kişilere idari ve askeri görevlerin verilmesi güçlerini daha da arttırmalarına sebebiyet vermiştir. Bu durum taşrada, XVII. yüzyılda, yöneten-yönetilen arasında yeni bir anlayışın ortaya çıkmasına vesile olmuştur (Ertaş, 2012: 118). Bu yeni düzende toplumun eskiden önde gelen kişileri biraz daha ön plana çıkararak Ayanlık Çağı/Düzeni adı verilen yeni bir dönemin oluşmasına yol açmışlardır (Akdağ, 1970-1974: 53). Bir başka deyişle devletin ortadan kaldırmaya çalıştığı sorunlar yeni bir düzeni beraberinde getirmiştir.

Taşrada yaptıkları işlere bakıldığında, iltizamları toplamak, bölgeden asker derlemek, güvenliği sağlamak, ordunun ve cephanenin iâşesini sağlamak, kamu hizmetlerini yerine getirmek olan ayanlar, siyasi kademelerle yakın ilişkiler kurup güçlerini muhafaza etmeyi başarmışlar ve buldukları bölgede güçlü hanedanlara dönüşebilmişlerdir. Hatta devlete hizmetleri karşılığında taşrada gelebilecekleri en yüksek siyasi makam olan valiliğe kadar yükselebilmişlerdir. Dolayısıyla gücünü devletten alan ayanlar, devletin taleplerini başarıyla yerine getirdikleri sürece, itibar görmüş, makam, mevki ve yetki kazanmışlardır.

Ayanlar üzerine yapılan çalışmaların büyük kısmı bölgedeki büyük aileler ve hanedanları temel almaktadır. Diğer küçük çaplı ayan aileleri ise bu büyük ayan aileleri ile olan ilişkileri ekseninde değerlendirilmiştir. Yuzo Nagata'nın *Tarihte Ayanlar Karaosmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme* adlı eseri, Özcan Mert'in *XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları* adlı eseri, Rıza Karagöz'ün *Canikli Ali Paşa* adlı eseri, İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın *Meşhur Rumeli Ayanlarından Tirsinikli İsmail, Yulikoğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa* adlı eseri, Canay Şahin'in *The Rise and Fall of an Ayan Family in Eighteenth Century Anatolia: The Caniklizades (1737-1808)* adlı doktora tezi çalışması bu iddiaya örnek gösterilebilecek araştırma eserlerdir.

Bu çalışmada, büyük hanedanları ele almaktan ziyade araştırmalarda satır aralarında kalmış, Görele gibi küçük bir Anadolu kazasında yetişen ve Trabzon valiliğine kadar yükselen Kuğuzade Süleyman Paşa'nın faaliyetleri konu edinilmiştir. Yapılan araştırma göstermiştir ki Süleyman Paşa'nın güçlenmesi bölgenin kendisine sunduğu şartlar çerçevesinde gerçekleşmiştir. Karadeniz bölgesi dağlık bir araziye sahip olduğundan bu bölgede ayanların ortaya çıkışında toprak ağalığı etkin olmamıştır. Bunun yerine iltizam ve mülk sahipliği, siyasi yaklaşım ve askeri yardımlar bölge ayanlarının güçlenmesine etki eden olgulardır.¹⁹⁸ Trabzon ve çevresinde ayanların ortaya çıkıp güçlenmesine etki eden faktörlerden bir diğeri ise seferlerde oynadıkları rollerdir. Osmanlı Devleti'nin Rusya ve İran ile yaptığı savaşlarda Trabzon ve çevresinin taşıdığı askeri stratejik önem neticesinde uzun yıllar boyunca bölge, ordu için bir ikmal noktası olmuş,¹⁹⁹ yiyecek, içecek, nakit para ve asker gibi birçok konuda bölgenin ileri gelenlerinden yardım talep edilmiştir. Bu durumu bir fırsat olarak gören bölge ayanları, devlete uyum sağlayarak güçlerini muhafaza imkanı bulmuşlardır. Seferlerden ötürü bölgede yönetici olan kişilerin savaşlar için buradan ayrılıp gitmesiyle yerine mütesellim olarak yerli ailelerden yöneticiler seçmeleri

¹⁹⁷ Malikâne sistemi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Genç, "Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2007, s. 99-152; Rıfâ'at Ali Abou-El-Haj, *Modern Devletin Doğuşu: 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, Çev: Oktay Özel, Canay Şahin, Ankara 2000, s. 42-43. Ayrıca bkz. Karen Barkey, *Farklılıklar İmparatorluğu Osmanlılar*, Çev: Ebru Kılıç, İstanbul 2013, s. 299-344.

¹⁹⁸ Karadeniz bölgesi ayanları ile ilgili çalışmalar için bkz. Feridun Emecen, "Doğu Karadeniz'de Ayanlık: Tirebolulu Kethüdazade Mehmed Emin Ağa", *Belleten*, 45(242), Ankara 2001; Aydın Güven, *Doğu Karadeniz Ayanlığına Kısa Bir Bakış (1806-1826)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999; Necmettin Alkan, "Ayanlık'ın Son Dönemlerinde Tipik Bir Örnek: Gümüşhane Sancağı Kürtün-i Zir Kazası Ayanı Süleyman'ın Meselesi", *KARAM*, 12, Yahya Kemal Taştan (Ed.), Ankara: Karam Araştırma ve Yayıncılık, 2007; Necmettin Aygün, "XVIII. Yüzyılda Bir Osmanlı Valisi: Üçüncüoğlu Ömer Paşa ve Muhallefatı", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 7, Trabzon: Serander Yayınevi, 2009; Münir Aktepe, "Tuzcuoğulları İsyanı", *İÜEFİD*, 5-6, İstanbul 1953, s. 21-52.

¹⁹⁹ Bölgede güvenliğin sağlanması ve bölgenin kuzey seferlerindeki askeri önemi hakkında bkz. Murat Serdar, *18. Yüzyılın İlk yarısında Kuzey Seferlerinde Trabzon Eyaletinde Güvenlik*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.

ayanların ortaya çıkışına zemin hazırlayan başka bir etken olmuştur (İnalçık, 1977: 31). Kuğuzade Süleyman Paşa'nın yukarıda sayılan etkenler çerçevesinde Trabzon valiliğine kadar nasıl yükseldiği ve ne gibi faaliyetlerde bulunduğu arşiv kaynaklarından takip edilebilmektedir.

1.Kuğuzade Ailesi Hakkında İlk Bilgiler

Kuğuzade ailesi hakkında ilk ve önemli bilgilere Şakir Şevket'in *Trabzon Tarihi* adlı eserinde rastlanılmaktadır. Şakir Şevket'e göre Kuğuzade ailesinden Kuğu İbrahim Ağa, Doğu Anadolu Bölgesi'nden gelerek Görele Kazasına yerleşmiş ve bir şekilde Görele voyvodalığını elde ederek 15 yıl bu görevi yürütmüştür (Şakir Şevket, 2013: 160). Ancak Faruk Sümer, Şakir Şevket'in bu görüşüne katılmayıp Kuğuzadelerin Doğu Anadolu'dan gelmediğini savunmaktadır (Sümer, 1992: 110).²⁰⁰ Görele kazası ayanı olan Kuğuzade İbrahim Ağa hakkında birçok defa şikayetler yazılmış her defasında emirler gönderilerek yürüttüğü faaliyetlere son vermesi istenmiştir. İbrahim Ağa, bölgede eşkıyalıklarıyla ün salan ve Giresun kalesini ele geçiren Kalcıoğlu Ömer Ağa ile Dizdaroğulları'nın kaçmalarına yardım etmesi buna örnektir. İbrahim Ağa, bu eşkıyaların evlerine gidip bunların eşyalarını ve ev halkını kayıplara bindirip Trabzon'a gönderdiği belgeden anlaşılmaktadır (BOA., C. DH., 12142, 2/3). İbrahim Ağa'nın böyle bir şey yapmasının nedeni eşkıyalık faaliyetlerinde bulunmuş kişilerin hane halkına ve eşyalarına bölge halkı tarafından zarar verilebileceği düşüncesi olabilir. Kuğuzade İbrahim Ağa'nın eşkıyalık faaliyetlerinde bulunanlara yardımı bununla sınırlı kalmamıştı. Bölge eşkıyalarından Hacıosmanoğlu'nun yanına birkaç asker vererek Trabzon'a göndermiştir. Merkezden gelen emir ise bu eşkıyaların memleketin nizamı için ortadan kaldırılması gerektiği yönünde olup bu görev Canik muhassılı Ali Paşa'ya verilmiştir (BOA., C. DH., 12142, 2/3).

Kuğuzade İbrahim Ağa'nın Ömer Bey, Osman Bey, Süleyman Paşa, Ali Bey, Hüseyin Bey ve Hazinedar Ahmed Bey olmak üzere altı oğlu vardı (Bay, 2007: 329). İbrahim Ağa'nın oğlu olan Ali Ağa'nın Trabzon mütesellim vekili olarak devlete hizmet ederken²⁰¹ Ömer Bey, Osman Bey, Hüseyin Bey ve Hazinedar Ahmed Bey hakkında bilgi bulunamamıştır. İbrahim Ağa'nın öne çıkan oğlu ise Süleyman Paşa olmuştur. Süleyman Paşa başlarda Canikli Ali Paşa ile hareket edip idam fermanı çıkartılsa da devlet tarafından affedildikten sonra babasının aksine devletle birlikte hareket etmeye başlamış ve Trabzon valiliğine kadar yükselmeyi başarabilmiştir.

2.Valiliğe Giden Yol

Canikli Ali Paşa devletle ters düştükten sonra Yozgat ayanı Çapanoğlu Mustafa'ya emir gönderilerek yakalanmasını istemiştir. 1779 kışında Canikli Ali Paşa üzerine yürüyen Mustafa Ağa, Ali Paşa'nın karşısına çıkardığı küçük bir birliği dağıtarak yoluna devam etmiştir. Beş, altı bin kadar adamı olan Ali Paşa ise herhangi bir muharebeye girişmeyerek oğlu Battal Hüseyin Paşa ve ailesi ile birlikte Sinop'tan gemilere binerek Kırım tarafına kaçmıştır (Uzunçarşılı, 1974: 222-223). Ancak içlerinde Kuğuzade Süleyman Paşa'nın da bulunduğu Trabzon ve havalisindeki Canikli Ali Paşa'nın destekçileri Çapanoğlu Mustafa'ya düşmanlık güderek etrafına adamlar toplayıp Çapanoğlu Mustafa'nın üzerine hücum etmişlerdir (Özkaya, 1972: 507-508). Dahası 300-500'er asker toplayıp halka eziyet etmeye başladıkları ayrıca buldukları bölgelerde kuleler inşa ettikleri de merkeze bildirilmiştir. Böylece İstanbul hükümeti Erzurum Valisi'ne hüküm gönderip eşkıyaların yakalanması için Trabzon valisi ile ortaklaşa hareket ederek kısa bir süre içerisinde sorunun halledilmesi istenmiştir (BOA., C. DH. 14470).

1781 yılına gelindiğinde gerek İstanbul'da taraftarı olan vezirlerin gerekse Kırım Hanı Şahin Giray'ın Canikli Ali Paşa'nın affolunması hakkındaki telkinleri Ali Paşa'nın elini güçlendirmiştir. Bu durumdan istifade eden Canikli Ali Paşa İstanbul'a yazı yazarak yaptıklarından dolayı büyük pişmanlık duyduğunu, Trabzon eyaletini kendisine, Erzurum eyaletini de oğlu Mikdat'a verilmesini istemiştir. Bu durum üzerine 1781 Eylül'ünde vezirliğinin yeniden kendisine verilerek Trabzon valiliğine atandığı bildirilmiştir (Özkaya, 1972: 513-514).

²⁰⁰ Sümer'e göre bunun gerekçeleri şöyledir; Görele gibi tanınmamış, zengin olmayan ve kuytu bir yerde bulunan küçük bir kasaba olduğundan buraya dışarıdan birinin gelmesi için bir neden yoktur. Üstelik beyleri, reisleri bulunan Çepni grupları arasından böyle birinin sıyrılıp voyvodalığı eline geçirmesi oldukça güç bir durum olduğunu belirtmektedir. Bu yüzden İbrahim Ağa'nın Doğu veya Güneydoğu Anadolu'ya görev için gittiğini daha sonra da memleketine döndüğünü belirtmenin daha doğru olacağını savunmaktadır.

²⁰¹ TŞS., 1934, 88/1.

Gümüşhane Emini ve Trabzon mütesellimi Mehmed'in tahriratından anlaşıldığı üzere, Canikli Ali Paşa'nın firarından sonra Trabzon bölgesinde olay çıkaran Ali Paşa taraftarlarının payitaht tarafından affedilmesi düşünülmüştür. Görele voyvodası Kuğuzade Süleyman, Serdar Hasan, Hatuniye vakfından Sakaoğlu ve diğer bir takım kişilerin bulunduğu bu kişilerin affedilmeleri halinde "... *Trabzon valilerinin nüfuz ve itibârları olmayacağından gayri fukarâ-i ra'yyet pâymâl olacakları...*" düşüncesiyle bu af girişiminden vazgeçilerek gereken cezaların tertip edilmesi kararlaştırılmıştır (BOA., C. ZB., 610).

Canikli Ali Paşa'nın affedilmesiyle taraftarlarının affi da gündeme gelmiş ve bu hususta Trabzon Valisi Çerkez Hasan Paşa önemli rol oynamıştır. Trabzon valisi Çerkez Hasan Paşa'nın merkeze gönderdiği bir belgede Görele Voyvodası Kuğuzade Süleyman Ağa'nın affedilip idam fermanının kaldırılması istemiştir. Üstelik Süleyman Paşa'nın devletin taşrada karşılaştığı sorunları çözme konusunda kullanılması gerektiği üzerinde durmuştur (BOA., C. DH., 6914). Böylece hakkında idam fermanı kaldırılan Kuğuzade Süleyman Paşa bu tarihten sonra devlete sadık bir şekilde hareket etmiştir.

1787-1792 Rus savaşları Osmanlı Devleti için birçok konuda yıpratıcı olduğu kadar Rus savaşlarında bir üs niteliğinde olan Trabzon ve çevresini bu savaşlardan olumsuz etkilemiştir. Ancak devletin bölge ayanlarından asker ve erzak yardımları istemesi, onların devlet hizmetine girip bölgede sivrilmelerinin yolunu açmıştır. Bu kişilerden biri de Kuğuzade Süleyman Paşa'ydı. Süleyman Paşa, devletin ihtiyaç duyduğu yardımları karşılamış ve önce Eflak Bölgesi'ndeki başarılarından dolayı mirimiranlık ile sağ kol sergerdeliği (Ahmet Cevdet Paşa, 1983: 1124), ardından yardımları neticesinde Trabzon valiliğiyle ödüllendirilmiştir.

Kuğuzade ailesinin en tanınmış üyesi olan Süleyman Paşa ile Kuğuzade Ailesinin en güçlü dönemini yaşadığı bir gerçektir. Trabzon valiliğine kadar yükselen Kuğuzade Süleyman Paşa, Canikli Ali Paşa ile kurduğu ittifak sayesinde siyasi anlamda destek ve güç kazanmıştır. Özellikle Ali Paşa'nın firarı esnasında en önemli destekçilerinden biri olarak zikredilmiştir. Ancak Kuğuzade Süleyman Paşa'nın önem kazanıp Trabzon valiliğine kadar yükselmesinde 1787-1792 Rus savaşlarının etkisi daha fazla olmuştur. Savaşların tüm şiddetiyle devam ettiği sırada Kuğuzade Süleyman Paşa devlete gerekli asker temini ve bölgedeki asayiş tesis etme konularıyla ilgilenmekle kalmamış bunun yanı sıra diplomatik ilişkilerde yer aldığı da görülmüştür. Koca Yusuf Paşa'nın 1786 yılında sadarete gelmesiyle Kırım'ın Rusların elinden geri alınması gündemi meşgul etmiş ve bu hususta birçok toplantılar gerçekleştirilmiştir. Bu toplantılarda alınan önemli kararlardan biri ise bölgede var olan Çerkez, Abaza ve diğer kabilelerin desteklerini alma fikriydi (Ahmet Cevdet Paşa, 1983: 878). İşgalci kuvvet olarak gördükleri Rusya'ya karşı bölgedeki kabilelerin Osmanlı yanında yer alması gayet normal bir durumdu (Yağcı, 2010: 103). Bu görevi yerine getirmek üzere devletin görevlendirdiği kişiler arasında Kuğuzade Süleyman Paşa da yer almaktaydı. Kuban nehrinin beri tarafı olarak nitelenen, Karadeniz sahilindeki Soğucak, Anapa, Soçi, Sohum civarında bulunan ve Osmanlı'ya ait olan bu topraklarda yaşayan Çerkez ve Abaza kabilelerine devletin iyi tutumunu, himayesini anlatmak ve onlarla anlaşma yapıp itaat altına almak için çaba sarf etmiştir (BOA., C. DH., 4766). Bu görevinden birkaç yıl sonra Sohum'a gönderildiği ve burada kaldığı anlaşılmaktadır (BOA., C. DH., 14056).

Devlete önemli hizmetlerde bulunan Kuğuzade Süleyman Paşa 1200/1786 yılında *mirimiran* rütbesi verilerek, Anapa ve havalisini muhafazaya memur edilmiştir. Kastamonu ayanı ve kapıcıbaşlarından Altıkulaçzade Hüseyin'le birlikte yanına 300 asker alarak denizyoluyla Soğucak'a oradan da Anapa'ya geçmesi emredildi (BOA., C. AS., 11624).²⁰² Büyük ihtimalle aynı görevi konu alan yaklaşık bir ay sonrasına kayıtlı başka bir belgede Kuğuzade Süleyman Paşa'dan ilkbaharda 300 asker ile Anapa'da bulunması istenmiştir (BOA., C. AS., 4101). Aynı belgenin tekrar gönderilmesinin nedeni Kuğuzade Süleyman Paşa'nın belirtilen süre içerisinde yeteri kadar adam toplayamamış olması ve bu yüzden Anapa'ya gidişinin gecikmesi şeklinde açıklanabilir. Bundan dolayıdır ki merkez başka bir emir gönderme gereği hissetmiştir.

²⁰² Cevdet Paşa ise Altıkulaçzade'nin Faş muhafazası için Trabzon bölgesinden 500 asker teçhiz edip bölgeye geçmesi tembihlenmiştir. Ahmet Cevdet Paşa, 2, s. 786.

Ruslarla savaşın devam ettiği sırada Osmanlı savunması için önemli olan Tulça ve Sünne taraflarının muhafazası Çevrezade Ahmed Paşa'nın kontrolündeydi. Bir süre sonra Çevrezade Ahmed Paşa'nın savaşın kilit noktalarından biri olan Dobruca bölgesindeki Keligre limanı ve sahillerini muhafazaya tayin edilmesi üzerine, Kuğuzade Süleyman Paşa, Çevrezade Ahmed Paşa'nın yerine bu bölgeyi muhafazaya memur edilmiştir. Süleyman Paşa'nın bulunduğu mahalden ayrılıp tayin olduğu yere vararak buraların korunması, kalelerinin tahkim edilmesi ve sahillerinin düşmandan muhafazası için bölgeye gitmesi istenmiştir (BOA., C. DH., 10043). Kaleleri tahkim ettirmek, saldırılara karşı müdafaa yapmak ve bölgedeki halkı Osmanlı Devleti'nin yanına çekmek gibi birçok işin Kuğuzade Süleyman Paşa'ya havale edilmesi, Paşa'nın başarılı olduğunu ve sadakatle görevini yerine getirdiğini göstermektedir.

Bu vasıflarından dolayı devletten istediği yardımları alabilmekte çoğu zaman zorlanmadığı görülmüştür. Süleyman Paşa'nın Rus seferlerinde görevlendirilmesi üzerine devlet, Süleyman Paşa'nın ihtiyaç duyduğu maddi yardımı yapmış, zor durumda kalmamasına özen göstermiştir. Soğucak muhafazasına tayin edildiğinde Kuğuzade Süleyman Ağa'nın 1000 nefer piyade askerinin 6 aylık masrafı olan 41.459 guruşun darphaneden gönderilmesi ferman buyurulmuştur (BOA., C. AS., 52621). Bunun dışında Vezir Abdullah Paşa'nın maiyeti ile birlikte Anapa'ya gitmesi için görevlendirildiğinde Kuğuzade Süleyman Paşa'ya ne kadar para verildiği merkez tarafından soruşturulmuş ve neticede Süleyman Paşa'ya 1205/1791 senesinin Ramazan ayında 12.500 guruş bir meblağ ve hizmetine donanma tahsis edildiği ortaya çıkmıştır. Bu ihtiyaçları karşılandıktan sonra Süleyman Paşa'nın "... Trabzon'a uğramaksızın ve mahal-i aherde tevakkuf etmeksizin..." bir an önce Anapa'ya gitmesi Erzurum ve Trabzon valisi ile birlikte Kırım seraskerinin maiyetine girmesi öğütlenmiştir. Ayrıca Görele'de bulunan kardeşleri aracılığıyla kendi bölgesinden ek olarak 500 asker getirtmesi kendisine tebliğ edilmiştir.²⁰³ Ancak belgeden anlaşıldığı üzere Süleyman Paşa, memur olduğu Anapa'ya gitmeyerek Trabzon'a geçmiştir. İstanbul'dan gönderilen emri uygulamakta sıkıntı çıkarmasından dolayı Süleyman Paşa'ya daha önceden ödenen 12.500 guruşun da tahsil edilmesi istenmiştir (BOA., C. AS., 12575).²⁰⁴

Kuğuzade Süleyman Paşa'nın Ruslara karşı savaşmak için Kemankeş Mustafa Paşa ve Muhtar Paşa ile birlikte Eflak'a gönderildiği sırada buradaki ihtiyaçlarının karşılanması için Eflak Voyvodası Mavriyani Nikola'ya²⁰⁵ hüküm gönderilmiş ve Paşaların mağdur edilememesine özen gösterilmiştir (BOA., C. AS., 26789). Bu emirden yaklaşık üç hafta sonra Eflak'a tayin olan Kemankeş Mustafa Paşa, Tepedelenli Mustafa Paşa ve Kuğuzade Süleyman Paşa ile birlikte mevcut piyade ve süvari birlikleriyle Eflak'a vararak; voyvoda Mavriyani ile birlikte hareket edip Eflak'ın düşmandan muhafaza edilmesi yönünde hüküm kaleme alınmıştır (BOA., C. HR., 2573). Eflak muhafazasına girildiği sırada yine bu kişilerle birlikte Kuğuzade Süleyman Paşa'nın maiyetine birer miktar süvari verilerek Yergöğü tarafına gönderildiler (Ahmet Cevdet Paşa, 1983: 1136).

Devletin maddi anlamda zor durumda olması kimi zaman savaşlarda görevli Paşalarına gerekli yardımı yapamamasına sebep olmuştur. Rusya ile yapılan savaşlarda Kuğuzade Süleyman Paşa'ya birkaç defa harçlık, gemi ve elbise verilmesi kararlaştırılmıştır (BOA., HAT., 55106; BOA., HAT., 56246). Fakat bu yardımların her zaman tam anlamıyla karşılanmamasından dolayı Süleyman Paşa'nın zor durumda kaldığı dönemler olmuştur. Kafkas bölgesi dışında Tuna Nehri bölgesinde İsakçı muhafızlığına tayin edilen Kuğuzade Süleyman Paşa, 350 nefer ile İsakçı'ya ulaşmıştır. Süleyman Paşa ve kapı halkına

²⁰³ "... 500 nefer dahi ziyade güzide ve pak asker serian ve rasinden eriştirmeleri hususunu vech-i muharrer üzere vilayetinde olan karındaşlara ber vech-i te'kid tahrir ve tenbiye idüb anları dahi maiyetine celb ile ifa-i hıdmat gaza ve cihadesi ve gayret ve Erzurum ve Trabzon valisi ve Anapa canibi seraskeri maiyetine vardıkda rey ve emir ile hareket..." etmeleri tenbih edilmektedir. BOA., C. AS., 12575 (7 Şevval 1206-29 Mayıs 1792).

²⁰⁴ Belgede Kuğuzade Süleyman Paşa'nın borcunun 5.000 guruşunu Trabzon tüccarından karşılayıp ödediği geriye 8.397 guruş borcu kaldığı belirtilmektedir. Kuğuzade Süleyman Paşa'nın bu borcuyla ilgili olarak bkz. BOA., C. AS., 26274 (9 Receb 1207-20 şubat 1793) ve BOA., C. AS., 7603 (28 Safer 1208-5 Ekim 1793).

²⁰⁵ Mavriyani, Paros adası yerlilerinden olup gençliğinde İstanbul'a gelerek Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın sarrafı Nikolaki'nin dairesine girmiş ve burada İtalyanca öğrenerek dikkat çekmiştir. Başarılı işler yapan Mavriyani önce Derya Tercümanlığı'na ardından Hasan Paşa'nın desteğiyle Eflak voyvodalığına getirilmiştir. Eflak'ın gelirleriyle büyük sayıda asker toplamayı başarmıştı. Ne var ki Eflak'ta maddi durumun kötüye gitmesiyle kuvvetleri azalmış ve 1790/1204 yılı ortasında bölgeyi koruyamayacağını merkeze bildirmiştir. Gazi Hasan Paşa'nın sadarete gelmesiyle tekrar eski gücüne kavuşsa da maiyetine verildiği Vidin seraskeri Yusuf Paşa'nın yanına gitmedi. Eflak'ı yakıp yıktığı gibi Zıştovi bölgesine de zararlar verdi. Böylece meşveret meclisindeki görüşmelerde hakkında idam kararı çıkarılmış ve bu karar hayata geçirilmiştir. Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 3, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1984, s. 1205-1206.

İsakçı menzil emini tarafından erzak verilmesi emredilmişse de 22 gün boyunca erzak verilememiş ve Paşa zor durumda kalmıştır (BOA., C. AS., 4296).

3.Kuğuzade Süleyman Paşa'nın Vali Oluş Hadisesi ve Ölümü

Canikli Ali Paşa'nın vefatından sonra gerektiği zaman önemli işlerde kullanılmak üzere oğulları Battal Hüseyin Paşa, Mikdat Paşa ve kethüdası Sarı Abdullah Paşa'ya Erzurum ve Trabzon eyaletleri tevcih edilmiştir (Ahmet Cevdet Paşa, 1984: 1369). Bu sıfatlardan ötürü Battal Hüseyin Paşa, Ruslara karşı savaşmak amacıyla Kafkasya bölgesine görevlendirilmiştir. Ancak Rus savaşlarında Battal Hüseyin Paşa'nın Ruslara iltica etmesinden dolayı, kuzey Kafkasya'da lidersiz kalan bölgeye Canikli Ali Paşa'nın kölelerinden olup, onun dairesinde yetişmiş, Erzurum ve Trabzon valiliği görevlerinde bulunmuş olan Sarı Abdullah Paşa, Anapa'ya memur tayin edilmişti. Abdullah Paşa ise Trabzon'da derebeylerini temizlemekle uğraştığından ötürü bir takım özürlerle Anapa'ya gidişini geciktirmişti. Bölgenin başsız kaldığını görüp bu fırsatı kaçırmayan Ruslar Anapa'yı kuşatıp kaleyi almışlardı (Uzunçarşılı, 1956: 584). Anapa'nın Rusların eline geçmesinden sorumlu tutulan Sarı Abdullah Paşa, görevinden azledilerek yerine Kuğuzade Süleyman Paşa atanmış ve Sarı Abdullah Paşa'nın idam edilmesi emredilmiştir. Süleyman Paşa'nın Trabzon'a hareket ettiğini haber alan Abdullah Paşa Trabzon kalesine kapanarak savunmaya geçmiştir (Goloğlu, 2000: 91-92; BOA., C. DH., 9395).

Kuğuzade Süleyman Paşa, sadrazama yazdığı bir mektupta, Trabzon Sancağı mutasarrıflığına ve Sohum muhafızlık ve başbuğluğuna tayini üzerine Trabzon'a gittiğini; ancak burada kaleye kapanan eski Trabzon valisi Abdullah Paşa tarafından şehre alınmadığını, bu yüzden Sohum ve havalisine kardeşi Ömer Bey'i göndererek, kendisinin de ortaya çıkan bu asayişsizlik ortamını düzelterek belirtmiştir (BOA., C. AS., 30596). Buna benzer bir başka olay ilerleyen yıllarda, Yaş antlaşmasının ardından, Anapa'ya tayin edilen Kuğuzade Süleyman Ağa'nın görev bölgesine gitmeyerek yerine Mustafa Paşa'yı göndermesiyle vuku bulmuştur (Gökçe, 1979: 176-177).

Durumu merkeze bildirdikten sonra Trabzon'a doğru hareket eden Süleyman Paşa, Trabzon kalesine geldiğinde Sarı Abdullah Paşa'nın kaleye kapanıp kendisine karşı savunmaya geçtiğini gördü. Süleyman Paşa Abdullah Paşa'ya haber göndererek Trabzon valisinin kendisi olduğunu bu yüzden kaleden çıkmasını, isterse valiliği üzerinde bulunan Erzurum'a gidebileceğini bildirdi (Goloğlu, 2000: 91-92; BOA., C. DH., 9395). Buna inanan Abdullah Paşa, Kalcıoğlu Ömer Ağa ile birlikte yola çıktı. Ancak Trabzon'a bir saat mesafede bulunan Tizik mevkiinde Rizeli Tuzcuzade Memiş Ağa tarafından yakalanan Abdullah Paşa ve Kalcıoğlu Ömer Ağa idam edildiler (Şakir Şevket, 2013, 158).²⁰⁶ İdam edilen Kalcıoğlu Ömer Ağa'nın muhalefatının düzenlenmesi hususunda görevlendirilmiştir.²⁰⁷ Sarı Abdullah Paşa ve Kuğuzade Süleyman Paşa arasında cereyan eden bu silahlı mücadelede Abdullah Paşa, Anapa kalesine gönderilmek üzere Trabzon kalesine emaneten bırakılan mühimmatı Süleyman Paşa'ya karşı kullandığı ortaya çıkmıştır. Bu sebepten ötürü Abdullah Paşa tarafından kullanılmış olan mühimmatın Kuğuzade Süleyman Paşa tarafından belirlenerek kayda geçirilmesi istenmiştir (BOA., C. AS., 27649).

Kuğuzade Süleyman Paşa valiliği süresince bölge halkıyla iyi ilişkiler içinde olmaya gayret göstermiştir. Trabzon ve çevresinde yürüttüğü faaliyetler onu halkın nazarında önemini artırmıştır. Tevcihat vakti²⁰⁸ gelince Trabzon'da bulunan bir takım ileri gelenleri bir mazbata hazırlayarak kadının ilamıyla valiye göndermişlerdir. Buna göre; tevcihat vakti dolayısıyla Kuğuzade Süleyman Paşa'nın yerinden ayrılacağını düşünen bir takım kişilerin eşkıyalık faaliyetlerinde bulduklarından bahsetmişlerdir.²⁰⁹ Özellikle Hatuniye Vakfı ve Gümüşhane civarında ortaya çıkan bu eşkıyaların cezalandırılması konusunda Süleyman Paşa özen göstermiş ve bunları bertaraf etmiştir. Bu gelişmeler üzerine Trabzon

²⁰⁶ 14 Ocak 1792'de muhalefatı düzenlenen Kalcıoğlu Ömer Ağa'nın bu tarihlerde öldüğü düşünülebilir. Bay, a.g.t., s. 319.

²⁰⁷ TŞS., 1941, 54/1.

²⁰⁸ Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan önce vazifelerinde azillerini gerektirecek bir harekette bulunmayan, vezirlerde dâhil olmak üzere bütün memurlar bir sene müddetle tayin olunurdu. Bu uygulamaya da tevcihat vakti denirdi. Genellikle Şevval ayında yapılırdı. Tevcihat hakkında detaylı bilgi için bkz. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 3, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1993, s. 480-482.

²⁰⁹ 1755-1795 yılları arasında Trabzon'da görev yapan valilerin en fazla uğraştığı konulardan biri bölgedeki eşkıyalar olmuştur. Mehmet İnbaşı, "Trabzon/Batum Eyaleti Valileri (1755-1795), *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 31, Erzurum 2006, s. 167.

eyaletinin bir takım ileri gelenleri Trabzon ve çevresindeki asayiş sorununu Süleyman Paşa'nın çözebileceğinden bahisle yerinin değiştirilmemesini İstanbul hükümetinden talep etmişlerdir (BOA., C. DH., 12543).²¹⁰ Buradan Kuğuzade Süleyman Paşa'nın sevilen ve saygı gören bir kişi, görevini layıkıyla yapan bir yönetici olduğu ortaya çıkarmak mümkündür.

Kuğuzade Süleyman Paşa 19 Mayıs 1794 tarihinde "...*ecel-i mev'ud...*" ile etkinlik sahası olan Görele kazasında vefat etmiştir (BOA., C. DH., 17096).²¹¹ Süleyman Paşa'nın ölümünden sonra devlete olan borcundan dolayı bütün muhallefatinin devlet için zapt ve tahriri konusunda kapıcıbaşı Çelebi Mehmed Ağa görevlendirilmiş ise de zapt edilen bu eşyalardan kayda değer bir mal olmadığı tespit edilmiştir. Ancak ahalinin verdiği bilgi neticesinde, kayıt dışında kalan emvalin Paşa'nın oğlu Mehmed Emin Ağa tarafından saklandığı ihtimali üzerinde durulmuş ve ortaya çıkarılması emredilmiştir. Bunun dışında ahalinin verdiği bir diğer bilgi ise Kuğuzade Süleyman Ağa'ya ait olan malların, Tirebolu voyvodası Reşidoğlu Süleyman ve Rize ayanı Tuzcuoğlu Memiş Ağa zimmetlerinde olduğu yönünde olmuştur. Fakat yapılan tahkikat sonucunda Paşa'nın herhangi bir emvali olmaması yanı sıra 30-40.000 guruş da borcu ortaya çıkarılmıştır. Üstelik bu borcun ödenmesinin mümkün olmadığı da beyan edilmiştir (BOA., C. ADL., 4515).²¹²

Ancak bu belgeden yaklaşık 2 ay sonra Trabzon valisinin tahriratında Trabzon Mütesellimi olan Kuğuzade Süleyman Paşa'nın ahaliyle iyi ilişkiler kuramadığından bahisle "*ahali-yi sekine ve fukarasının emin ve rahadları meslub ve bi-huzur oldukları*" belirtilmiştir. Bu gerekçeden ötürü Kuğuzade Süleyman Paşa'nın mütesellimlik görevinden azledilerek yerine Gönye sancağı sakinlerinden Mehmed Bey Trabzon'a mütesellim olarak tayin edildiği bildirilmiştir (BOA., C. DH., 13257).²¹³ Trabzon valisi vezir Osman Paşa'ya gönderilen hükümde, Firari Canikli Battal Paşa'nın kırlangıç türü bir gemisinin Trabzon mutasarrıfı Kuğuzade Süleyman Paşa tarafından zapt edildiği, ancak içinde 8 adet top bulunan geminin battığı ve batmadan önce bu topların gemiden çıkartıldığı bildirilmiştir. Süleyman Paşa'nın elinde bulunan bu topların teslim alınarak hızlı bir şekilde tersaneye gönderilmesi emredilmiştir (BOA., C. AS., 27117). Kuğuzade Süleyman Ağa hakkında ortaya atılan bir başka iddia ise Abdullah Paşa ve Hayreddin Paşalara ait malları haksız bir şekilde zimmetine geçirdiğiyle ilgiliydi. Bu iddiaların araştırılması için Trabzon ve Sivas valisi Osman Paşa Trabzon ve Görele kadılarına hüküm gönderilmiştir (BOA., C. ML., 31243).

Ancak Kuğuzade Süleyman Ağa'nın vefatından sonra miriye olan borcu oğlu Mehmed Emin Ağa'ya intikal etmiş ve o da 3.500 guruş tutarında bir meblağı Asitane'de Baltacı Hanında sakin Selim Alemdar adlı kişiye havale etmiştir. Ancak Kuğuzade Süleyman'ın geriye kalan 45.000 guruşluk borcunu ödeyemeyeceğinden "*ahval-i pürmelâllerine merhâmet ve şefkat-i seniye-yi şâhâne erzâni*" ricasıyla babasına ait olan bu borcun affedilmesini istemiştir (BOA., C. ML., 12932). Kuğuzade Süleyman Paşa'nın valiliğiyle birlikte Kuğuzade ailesi gücünü arttırmış ve Süleyman Paşa'nın oğlu Mehmed Emin Ağa²¹⁴ çok geçmeden Trabzon mütesellimi olarak görev almıştır.²¹⁵

Kuğuzade Süleyman Paşa'nın devlete sadık, Rus savaşlarında ve Trabzon bölgesindeki eşkıyaların kontrol altına alınması konusunda başvurulan önemli şahsiyetlerden biri olmuştur. Kuğuzade Süleyman Paşa hakkında iki kez idam kararı çıkartılmasına rağmen, gerek bölge halkı gerekse yöneticiler tarafından merkeze gönderilen arzlarda affedilmesi istenmiş ve eceliyle vefat etmiştir.²¹⁶ Halk tarafından

²¹⁰ Belgede birçok ileri gelenin imzaları da bulunmaktadır.

²¹¹ Kuğuzade Süleyman Paşa'nın 1792 yılında vefat ettiği göz önüne alındığında 1794 yılına tarihli bu belgenin Süleyman Paşa'nın eceliyle öldüğünü belirtmek amacıyla sonradan kaleme alındığı düşünülebilir.

²¹² Ayrıca bkz. *TŞS.*, 1944, 40/1. Belgede Kuğuzade Süleyman Paşa'nın Trabzon'da 25.841 guruş tutarında borcu olduğu liste halinde verilmiştir.

²¹³ *TŞS.*, 1943, 53/2 (5 Muharrem 1207-23 Ağustos 1792). Kuğuzade Süleyman Paşa'nın 1791 yılında vali olarak atandığı ve 8,5 aylık bir görev süresinden sonra öldüğü göz önüne alındığında, ölümünden sonrasına tarihlendirilmiş olan bu belgenin büyük ihtimalle daha önceki bir döneme ait olduğu ve tekrar kaleme alındığı veya sicil defterine daha sonra kaydedildiği düşünülebilir.

²¹⁴ "Müteveffa-i Kuğuzade Süleyman Paşa'nın oğlu Mehmed Emin Beg" *BOA.*, C. ML., 12932 (29 Receb 1210-8 Şubat 1796).

²¹⁵ *TŞS.*, 1947, 69/3.

²¹⁶ Kuğuzade Süleyman Paşa için çıkartılan idam kararının ilki 25 Kasım 1779 tarihli belgede (*BOA.*, C. ZB., 610) ikincisi 16 Temmuz 1780 tarihine ait (*BOA.*, C. DH., 6914) belgelerde bulunmaktadır.

çok sevilen bir kişi olan Kuğuzade Süleyman Paşa'nın tutulan terekesinde²¹⁷ de pek fazla bir malı olmaması onun görevini kötüye kullanmayıp zimmetine mal geçirmedeği şeklinde yorum yapmaya sevk etmektedir.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin taşrada gücünün azalmasıyla devletin birçok bölgesinde ayanlar ortaya çıkmıştır. Bu ayanlar önceleri toprak ağalığı veya mütesellimlik gibi görevlerde bulunurken, zamanla devletin yanında yer alarak valiliğe kadar yükselmişlerdir. Karadeniz'in küçük kazalarından biri olan Görele'de yetişen Kuğuzade Süleyman Paşa da bunlardan biridir. 1787-1792 Rus savaşları Kuğuzade Süleyman Paşa'nın önünü açan ve onun Trabzon valiliğine kadar yükselmesini sağlayan başlıca etkeni. Bu savaşlar esnasında gerek Eflak Boğdan bölgesi gerekse Kafkasya bölgesinde etkin bir rol alması onu devlet nezdinde önemli bir konuma getirmiş ve bu gayretlerinin neticesini valiliğe getirilerek almıştır. 8,5 ay gibi kısa bir süre bu görevde kalmasına rağmen halkın sevdiği bir kişi haline gelmiştir. Kuğuzade Süleyman Paşa'yla ilgili önemli noktalardan biri de ölümünden sonra yapılan araştırmalarda epey borcu olmasıdır. Buradan hareketle paşayı savaşlardan dolayı servetini harcıyıp zimmetine para geçirmeyen bir kişi olarak lanse etmek yerinde olacaktır. Son olarak denilebilir ki Kuğuzadeler gibi örneği mevcut olan aileler ile ilgili yapılan çalışmalar arttıkça devlet ile ayan ilişkileri daha sağlam temeller üzerine oturtularak ayanların ortaya çıkış sebeplerini sağlıklı şekilde açıklamak mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşiv Kaynakları

Cevdet Adliye (C. ADL) 4515.

Cevdet Askeriye (C.AS): 11624, 12575, 26274, 26789, 27117, 27649, 30596, 4101, 4296, 52621, 7603.

Cevdet Dahiliye (C.DH): 14470, 10043,12142, 12543, 13257, 14056, 17096,4766, 6914, 9395.

Cevdet Hariciye (C.HR): 2573.

Cevdet Maliye (C.ML): 12932, 31243.

Cevdet Zabtiye (C.ZB): 610.

Hatt-ı Hümayun (HAT): 55106, 56246.

Şerhiye Sicili

Trabzon Şerhiye Sicili (TŞS) 1934, 1941, 1943, 1944, 1947.

Araştırma Eserler

Abou-El-Haj, Rıfa'at Ali (2000), *Modern Devletin Doğası: 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, Çev: Oktay Özel, Canay Şahin, İmge Yay., Ankara.

Ahmet Cevdet Paşa (1983), *Tarih-i Cevdet*, 2, İstanbul.

----- (1984), *Tarih-i Cevdet*, 3, İstanbul.

²¹⁷ Kuğuzade Süleyman Paşa'nın Trabzon'da olan ve kaydedilen malları şu şekildedir: 12 müstamel kadife yasdık yüzü, 1 müstamel entari, 2 müstamel çuka yan mak'adi, 1 müstamel çuka baş mak'adi, 8 sahan, 6 tencere ma kapak, 1 güğüm, 3 adet Değirmenderesinde vaki asiyab (değirmen). BOA., C. ADL., 4515.

- Akdağ, Mustafa (1970-1974), “Osmanlı Tarihinde Ayanlık Düzeni Devri, 1730-1839”, *AÜDTCFD*, Sayı: 8-12(14-23), s. 51-61.
- Aktepe, Münir (1953), “Tuzcuoğulları İsyanı”, *İÜEFİD*, Sayı: 5-6, s. 21-52.
- Alkan, Necmettin (2007), “Ayanlık’ın Son Dönemlerinde Tipik Bir Örnek: Gümüşhane Sancağı Kürtün-i Zir Kazası Ayanı Süleyman’ın Meselesi”, *KARAM*, Sayı: 12, Editör: Yahya Kemal Taştan, Karam Araştırma ve Yay., Ankara, s. 69-84.
- Aygün, Necmettin (2009), “XVIII. Yüzyılda Bir Osmanlı Valisi: Üçüncüoğlu Ömer Paşa ve Muhallefatı”, *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 7, s. 39-77.
- Barkey, Karen (2013), *Farklılıklar İmparatorluğu Osmanlılar*, Çev: Ebru Kılıç, İstanbul.
- Bay, Abdullah (2007), *Trabzon Eyaletinde Mütegalibe Hareketleri ve Ayanlık (1750-1850)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Emecen, Feridun (2001), “Doğu Karadeniz’de Ayanlık: Tirebolulu Kethüdazade Mehmed Emin Ağa”, *Bellefen*, Sayı: 45(242), s. 193-214.
- Ertaş, Mehmet Yaşar (2012), “Tanzimat Dönem Osmanlı Merkezileşmesi Karşısında Bir Osmanlı Ayanı: Tavashizâde Osman Ağa”, *History Studies*, s. 117-133.
- Genç, Mehmet (2007), “Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi”, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi*, s. 99-152.
- Goloğlu, Mahmut (2000), *Trabzon Tarihi*, Serander Yay., Trabzon.
- Gökçe, Cemal (1979), *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğunun Kafkasya Siyaseti*, Has-Kurtulmuş Matbaası, İstanbul.
- Güneş Yağcı, Zübeyde (2010), “Osmanlı Devleti’nin Kuzey Kafkasya Siyaseti: Çerkeslerden Bağlılık Senedi Alınması”, *Karadeniz Dergisi*, Sayı: 2, s. 97-109.
- Güven, Aydın (1999), *Doğu Karadeniz Ayanlığına Kısa Bir Bakış (1806-1826)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- İnalçık, Halil (2009), *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağı (1300-1600)*, Çev: Ruşen Sezer, İstanbul.
- (1977), “Centralization and Decentralization in Ottoman Administration”, *Studies in Eighteenth Century Islamic History*, Editors, Thomas Naff and Roger Owen., Southern Illinois University Press, London, s. 27-52.
- İnbaşı, Mehmet (2006), “Trabzon/Batum Eyaleti Valileri (1755-1795)”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 31, s. 161-191.
- Öz, Mehmet (2005), *Kanun-i Kadimin Peşinden Osmanlı’da “Çözülme” ve Gelenekçi Yorumcuları*, İstanbul.
- Özkaya, Yücel (1972), “Canikli Ali Paşa”, *Bellefen*, Sayı: 36(144), s. 483-525.
- Pakalın, Zeki (1993), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 3, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Serdar, Murat (2009), *18. Yüzyılın İlk Yarısında Kuzey Seferlerinde Trabzon Eyaletinde Güvenlik*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.

Sümer, Faruk (1992), *Tirebolu Tarihi*, Tirebolu Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yay., İstanbul.

Şakir Şevket (2013), *Trabzon Tarihi*, Sadeleştiren: İsmail Hacıfettahoğlu, Kurtuba Yay., Trabzon.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1974), “Çapan Oğulları”, *Belleten*, Sayı: 38(150), s. 222-223.

----- (1956), *Osmanlı Tarihi*, Cilt: 4/1, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara.